

□ **Raden Mas Noto Soeroto**

Wayang-liederen

In 1931 verschijnt de poëziebundel 'Wayang-liederen'. Deze uitgave bevat 22 proza-gedichten van de hand van de Javaanse journalist, dichter, danser en schrijver Noto Soeroto (1888-1951). De gedichten dragen titels die verwijzen naar personages uit het wayangspel en naar attributen die hierbij gebruikt worden. Zo komen onder andere aan de orde: de dalang (vertoner), het scherm (kelir), de lamp (blenchong), wayang (het schaduwbeeld), de lakon (de handeling, het verhaal), de mythische vogel Garuda, de apenkoning Hanuman, wayang wong (de danser), topeng (het masker), de gunung (berg, pauzeteken) en de potsenmaker Semar. De bundel volgt de structuur van het wayangspel: een proloog, een eerste deel, een tussenspel, een tweede deel en een epiloog.

Wayang kulit

Figuren van leer

Wayang-kulit-voorstellingen (wayang = afbeelding, verschijning; kulit = leer, huid) worden geleid door de dalang, die achter (of voor) een scherm is gezeten dat door een lamp boven hem wordt verlicht. Hij bespeelt de tweedimensionale leren wayangpoppen waarvan het voor het scherm gezeten publiek meestal slechts de schaduwen waarneemt. De dalang spreekt de stemmen van de figuren, zingt, vertelt en leidt het gamelanorkest. De voorstellingen zijn geïnspireerd op de oude Indiase heldenepos Mahabharata en Ramayana.

□ **Politiek en educatie**

Wayang revolusi

De wayangvoorstellingen zijn oorspronkelijk de geesteskinders van de Javaanse aristocratie, maar hebben een zodanige democratisering ondergaan dat het medium gebruikt wordt voor educatieve en politieke doeleinden, zoals de **Wayang revolusi**. Deze wayang-kunstvorm ontstond in 1947. De Indonesische nationalisten gebruikten het als propagandamiddel in hun strijd tegen Nederland. In een tijd waarin radio en tv nog niet algemeen waren, was het populaire **wayangspel** hét middel om grote groepen te bereiken met de boodschap van de revolutie. De toeschouwers konden zich gemakkelijk verbinden met de herkenbare (standaard)karakters van de goede helden en hun kwade tegenstanders. De wayang is in Indonesië van een statisch tot een dynamisch fenomeen geëvolueerd, waarin de dalang alle ruimte neemt de actualiteit in zijn voorstellingen een plaats te geven.

□ **Plato**

Allegorie van de grot

Het principe van het wayangspel doet denken aan wat Plato presenteert in zijn allegorie van de grot. In een onderaardse ruimte leven gevangenen. Zij zijn nog nooit buiten geweest. Zij kunnen hals en benen niet bewegen en kunnen slechts voor zich uit kijken. De toegang tot de open lucht wordt gevormd door een hooggelegen opening, even breed als de grot. Achter de gevangenen brandt een groot vuur. Tussen hen en het vuur loopt een hooggelegen weg met een borstwering waarachter mensen lopen. Zij tillen stenen en houten voorwerpen, zoals beelden van mensen en dieren, boven de borstwering uit. De gevangenen zien van deze voorwerpen slechts de schaduwen die door het vuur op de wand van de grot worden geprojecteerd. Indien de gevangenen met elkaar zouden spreken, zouden ze het hebben over de schaduwen die zij voor de werkelijkheid houden en de weerkaatsing van geluid tegen de wand. De echo's van de mensen achter de borstwering zouden zij houden voor de geluiden die door de schaduwen worden voortgebracht.

□ Schijn van de werkelijkheid

Gevangenis van onwetendheid

De gevangenen houden de schaduwen aldus voor de dingen zelf: zij bevinden zich in de gevangenis van hun onwetendheid. Het waarneembare is de schijn van de werkelijkheid. Met deze allegorie wil Plato duidelijk maken dat werkelijke kennis niet in de wereld van de concrete zaken ligt. Het waarneembare is slechts de schijn van de werkelijkheid.

Werkelijke kennis ligt in de zogenoemde ideeënwereld, een wereld van abstracties die goddelijk is. Het is de wereld van het zuivere weten, van objectieve kennis.

*B*middelaar

Afspiegeling

Bij het wayang-kulit-spel worden (meestal!) slechts de schaduwen van de poppen waargenomen. Het gepresenteerde kan dan ook worden opgevat als een afspiegeling van een hogere werkelijkheid, een abstracte wereld waartoe de dalang toegang heeft; hij is de bemiddelaar tussen het boven-natuurlijke en de mensenwereld. In deze zin is hij gedurende het spel de alwetende die de toeschouwers algemene waarden voorhoudt door hen de schaduwen te verklaren. En inderdaad, het is zoals Noto Soeroto het zelf formuleerde in zijn gedichten in 'Wayang-liederen'.

Hier volgen enkele strofen uit de uitgave en de opmaak van 1931:

□ *L*iedereren

Dalang

(De vertooner)

“Dit is het lied van den Dalang, die u zal zingen over Wil en Lot.

Spiegel u in Mijn spel, verbijsterend van schoonheid, angstwekkend van vreugd en uitbundig van smart.

Want weet! Der schimmen vreugd is niet Mijn vreugd, en der schimmen smart is niet Mijn smart.

Ik zie edelen en demonen, dapperen en lafhartigen, priesters en koningen, vrienden en verwanten.

Het is de Wet van dit Mijn spel, dat een ieder op het hem gewijde uur, in den kring van Mijn licht zal verschijnen.

Het is de Wet van dit Mijn spel, dat een ieder, na den hem toegemeten tijd, uit den kring van mijn licht zal verdwijnen.

Maar de demon zal de edele niet zijn, en de dienaar de koning niet, zoolang de schimmen dansen in Mijn handen.

En in den schijn van Mijn licht en in de vreugde Mijner klanken zijn èn priesters èn koningen, èn edelen èn demonen slechts schimmen, die dansen in Mijn handen.

Zoo spiegel u in Mijn spel, o Mensch, en ken uzelfen!

Ook op het slagveld van uw eigen hart zal de grimmige strijd ontbranden tusschen vrienden en verwanten.

Speel nu den demon zooals het den demon past, en speel den edele gelijk het den edele betaamt.

Want weet! Der schimmen vreugd is niet Mijn vreugd, der schimmen smart is niet Mijn smart.”

Kelir

(Het scherm)

“Op het blanke scherm van Uwen dag bewegen zich de schimmen der Menschen.

Ik zie hen en weet, dat zij het niet zijn. Ik bezie mijzelf, mijn gelaat en mijn handen: en ik weet, dat ik het niet ben.”

Bléntjong

(De lamp)

“Als gij Uw lamp ontsteekt, begint het Mysterie van Uw Spel op het verlichte scherm: een glanzend vlak in Uw grondeloze Duisternis.”

Wayang

(Het schaduwbeeld)

“Heer, laat mij een wayang zijn in Uwe handen.

Ik kan een held zijn of een demon, een koning of een nederig man, een boom, een plant, een dier ..... maar laat mij een wayang zijn in Uwe handen.”

Semar

(De potsenmaker)

“Ik ben Semar, de potsenmaker, de trouwe dienaar van mijn Heer!

Ik heb mijn held tot in het hevigst van het strijdgewoel gevolgd; ik ben zijn wonden tot medicijn en zijn eenige hoop in zijn diepste verslagenheid.

Mijn zotheden rollen uit mij als noten uit een oude mand met gaten; ik strooi kwinkslagen en grollen om mij heen als rijstkorrels, die stromen uit een versleten zak.

Gij allen: hurkende en staande toeschouwers, die uren aanéén luistert naar het verhaal van den Dalang!

Vraagt uzelfen, waarom mijn dwaasheden uw onbewogen gelaat plotseling doen glanzen en de luide uitbundigheid van uw schaterlach de gamelan overstemt.”

Soeratha

(De wagenmenner)

“Weet gij dan niet, dat deze strijd zal eindigen
gelijk het spel der schimmen, als de schaduw-
beelden rusten aan de voeten van den Dalang?
De lamp zal gedoofd zijn, omdat de Nacht ten
einde is en een nieuw Licht zal opgaan in het
Land van géén ruimte en géén tijd.

Sluit nu uw vingers tot het devoot gebaar
van den leerling en luister naar Mijn woorden,
want Ik heb Mijn hand geheven in de houding
van den Leeraar:

Ik zal uw wagen, den schoonen en glansrijken,
mennen, dat gij wete hóe te strijden.

Ik zal uw armen, de krachtige en sterke, richten,
dat gij wete hóe te treffen.

Ik zal het zwaard, dat aan het eind ook ú zal
neerslaan, met wijsheid en mededoogen om-
glanzen, dat gij wete hóe te sterven.

Dit tooneel is kort en het leven eindig.

Van dit spel ben Ik de Zin.

Van de spelers ben Ik de Kracht.

Van dezen strijd ben Ik de Schoonheid.

Nu, sta op en stel uw legers in slagorde!

Sluit uw ooren voor het hoovaardig gehoon
uwer vijanden; tel niet het wantrouwend gemor
uwer vrienden en bouw niet uw moed op den
lof uwer naasten, maar leg uw smart en vreugde
in Mijn handen!

Vriend en vijand zijn uit Mij gekomen.

Vriend en vijand zullen in Mij sterven.

Vriend en vijand zullen zich weêrom in Mij
veréénen.

De tijd zal ondergaan in andere tijden en alle
tijden zullen uitgaan en wederkeeren binnen
Mijn grondelooze Eeuwigheid, waarin gij weder-
om voor Mij zult staan, aangezicht tot aangezicht.

Hef dan uw hoof op, o Zoon van Koenti!

Uw edelen en uw dienstknechten wachten u;
voor uw wagen stampvoeten uwe schuimende
paarden.

Schud het stof van u, o Zoon van Pandoe!

Gij zult overwinnen, en het Doel is bereikt.

Gij zult nederliggen, en het Doel is bereikt.

Want nederlaag en overwinning beide, vinden
haar doel in Mij alleen.

Op ten strijde!

Naar de glorie der ZELF-OVERWINNING,
o Ardjoena!”

□ Publicaties en films

Geraadpleegde literatuur, strips, kookboeken en citaten

- 'Mijn aardse leven vol moeite en strijd. Raden Mas Noto Soeroto. Javaan, dichter, politicus, 1888-1951'. Auteur: René Karel (proefschrift). Impressum: UvA (Amsterdam, 2008). Zie: <http://dare.uva.nl/record/261626> en <http://dare.uva.nl/document/97090>. Zie ook: <http://www.kitlv.nl/book/show/1280>.
- Extra informatie: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/DoepakXXI.pdf> (Afschaduwing, Jan Klaassen, Plato, reflectie), <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Pamflet143e.pdf> (Wayang revolusi: expositie/exhibition) en <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet144.pdf> (Ramayana, het verhaal en enkele figuren uit de wayang kulit).
- Soembangsih: gedenkboek Boedi-Oetomo 1908 - 20 mei 1918. Auteur: Raden Soerjowinoto. Impressum: Tijdschrift Nederl. Indië oud & nieuw (Amsterdam, 1918).
- Déwa Ruci: een Javaans schimmenspel. Auteur: Ben Arps e.a. Impressum: VPRO (Hilversum, 1995).
- Göttliches Schattenspiel: Wayang Lieder. Auteur: Noto Soeroto e.a.. Impressum: Ogham (Stuttgart, 1984).
- Geur van moeders haarwring. Auteur: Noto Soeroto. Impressum: S.L. van Looy (Amsterdam, 1922).
- Wayang-liederen. Auteur: Noto Soeroto. Impressum: Adi-Poestaka ('s-Gravenhage, 1931).
- Goden, mensen en dieren. Auteur: Noto Soeroto e.a. Impressum: W. Gaade (Delft, 1956).
- Paar notities omtrent Langendrijan. Auteur: Noto Soeroto. Impressum: overdruk van 'Op de hoogte' (ca. 1935).
- Javaansche danskunst. Auteur: Noto Soeroto. Impressum: Budidaja (1971).
- Wayangpoppen van West-Java. Auteur: J.C.D. de Jong (19-?).
- Begdja het gamelan jongetje. Auteur: Jaap Kunst e.a. Impressum: Moderne Boekhandel Indonesië (Batavia, 19-?).
- Darah Bharata: verzameling van hoofdpersonen uit de wajang poerwa. Auteur: R. Soelardi. Impressum: Commissie voor de volkslectuur (Wolvevreden, 1919).
- Dalang behind the wayang: the role of the Surakarta and the Yogyakarta dalang in Indonesian-Javanese society. Auteur: Victoria M. Clara van Groenendael. Impressum: Foris Publications (Dordrecht, 1985).
- Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel. Auteur: Godard Arend Johannes Hazeu. Impressum: E.J. Brill (Leiden, 1897).
- Balinese wajang koelit and its music. Auteur: J.S. Brandts-Buys e.a. Impressum: Djâwâ, tijdschrift van het Java-instituut (1936).
- Asian puppets: wall of the world. An exhibition presented by the UCLA Museum of Cultural History. Auteur: Christopher B. Donnan e.a. (1979).
- Ensiklopedi Wayang Indonesia. Auteur: Bambang Penulis Harsrinuksmo e.a. Impressum: SENA WANGI (Jakarta, 2008).
- Er zit een dalang achter de wayang: de rol van de Vorstenlandse dalang in de Indonesisch-Javaanse samenleving. Auteur: Victoria Maria Clara van Groenendael. Impressum: VU (Amsterdam, 1982).
- Gunungan und Kekajon. Auteur: Alois Raab. Impressum: Verlag des Puppenspielvereins Kaufbeuren E.V (Kaufbeuren, 1977).
- Indonesische Schattenspiel: Bali-Java-Lombok. Auteur: Günter Spitzing. Impressum: DuMont (Köln, 1981).
- Indrukken van een 'Tòtòk': Indische typen en schetsen. Auteur: Johan Braakensiek e.a. Impressum: Van Holkema & Warendorf (Amsterdam, 19-?).
- Over de wajang koelit (Poerwa): in het algemeen en over de daarin voorkomende symbolische en mystieke elementen. Auteur: Pangeran Adipati Ario Mangkoe Nagoro VII. Impressum: overdruk van 'De Nieuwe Vorstenlanden' (19-?).

- **Het Javaansche tooneel: dl. I Wajang poerwa.** Auteur: J. Kats.
Impressum: Commissie voor de volkslectuur (Weltevreden, 1923).
- **Wayang op Bali.** Auteur: H.I.R. Hinzler. Impressum: Nederlandse Vereniging voor het Poppenspel (1975).
- **Bima Swarga in Balinese wayang.** Auteur: H.I.R. Hinzler. Impressum: Marinus Nijhoff ('s-Gravenhage, 1981).
- **Dans, wajang en drama van West-Java.** Auteur: H.J. da Silva (1971).
  - **Deutsches Ledermuseum. Deutsches Schuhmuseum Offenbach.**
Auteur: Günter Gall e.a. Impressum: Westermann (Braunschweig, 1981).
  - **Court arts of Indonesia.** Auteur: Joseph Asherl e.a. Impressum: The Asia Society Galleries/Harry N. Abrams (New York, 1990).
  - **Wayang golek: de fascinerende wereld van het klassieke West-Javaanse poppenspel.** Auteur: Peter Buurman e.a. Impressum: A.W. Sijthoff (Alphen aan den Rijn, 1980).
  - **Wayang kulit: Javaans poppenspel voor massa en elite.**
Auteur: Rien Baartmans. Impressum: Oostelijk Kunstbedrijf (Vorchten, 1988).
  - **Semar. Clown - adviseur - mysticus.** Auteur: Ruud Greve (2008).
  - **Garuda. Wetenswaardigheden en legendes rond Garuda en andere mythische vogels.** Auteur: Ruud Greve. Impressum: Zevenster (Terschuur, 2000).
- **Indonesisch schetsboek Java en Bali.** Auteur: Ruud Greve e.a.
Impressum: Uniepers (Abcoude, 2004).
- **Schimmenspel en het spelen met schaduwen.** Auteur: Hetty Paërl e.a.
Impressum: Wereldbibliotheek (Amsterdam, 1979).
- **Schattenspiel und das Spielen mit Silhouetten.** Auteur: Hetty Paërl e.a.
Impressum: Büchergilde Gutenberg (Frankfurt am Main, 1981).
- **Wajangfoxtrot. Sporen uit een Indisch verleden.** Auteur: Joop van den Berg.
Impressum: Bzztoh ('s-Gravenhage, 1992).
- **Nederlandsch Oost-Indië: beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk.**
Auteur: P.A. van der Lith. Impressum: Van Schenk Brill (Doesburg, 1875).
- **Performing Islam, experiencing wayang. Ki Enthus Susmono's hugely popular wayang santri challenges standards of authenticity.** Auteur: Sadiyah Boonstra. Impressum: (hyperlink) Inside Indonesia, vol. 106 (Oct- Dec 2011).
- **Shadow Princess. An Indonesian story (Kancil).** Auteurs: Cindy Marvell en Tamara Fielding. Impressum: CreateSpace/Amazon.com Company (North Charleston SC, 2008)
- **Inside the Puppet Box. A Performance Collection of Wayang Kulit at the Museum of International Folk Art.** Auteur: Felicia Katz-Harris. Impressum: Museum of International Folk Art (Santa Fe/New Mexico, 2010).
- **Gamelan in the 19th-century Netherlands. An encounter between East and West.**
Auteur: Jan Willem Terwen. Impressum: Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis (Utrecht, 2009).
- **De Lange en de gamelan. Een negentiende-eeuwse ontmoeting tussen Oost en West (scriptie).** Auteur: Jan Willem Terwen. Impressum: UvA (Amsterdam, 2003).
- **De wereld van de wayang. De schim van het verleden werpt zijn schaduw vooruit.**
Auteur: René S. Wassing. Impressum: Museum Nusantara (Delft, 1983).
- **Dyora de wayanpop.** Auteur: Gerrit Barron. Impressum: Educatieve Uitgeverij Sorava (Paramaribo, 1995).
- **De grootste truc aller tijden. Een familiegeschiedenis.** Auteur: Theodor Holman.
Impressum: Nieuw Amsterdam (Amsterdam, 2013).

- De Ogen van Solo. Auteur: Reggie Baay.
Impressum: Stichting Tong Tong (Den Haag, 2005).
- Album van de Indische poëzie + cd. Auteur: Bert Paasman en Peter van Zonneveld.
Impressum: Rubinstein (Amsterdam, 2014).
- **Weg uit Indië/Farewell to the Indies**. Auteur: Hans Vervoort.
Impressum: Conserve (Amsterdam, 2012).
- **De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat**.
Auteur: J. Herman Burgers. Impressum: KITLV (Leiden, 2010).
  - H.J. van Mook. Een vrij en gelukkig Indonesië.
Auteur: Tom van den Berge. Impressum: Thoth (Amsterdam, 2014).
  - Oeroeg – een begin. Auteur: Hella S. Haasse. Impressum: stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (1948), Querido (Amsterdam, 2004).
  - Met bonzend hart. Brieven aan Hella S. Haasse. Auteur: Willem Nijholt. Impressum: Querido (Amsterdam, 2011).
  - Aziatische kunst in de Nederlandse smaak. Auteur: Jan Veenendaal. Impressum: Waanders uitgevers (Zwolle, 2014).
  - Bestemming Soerabaja. Een verzwegen verleden in Nederlands-Indië. Auteur: Ilse Akkermans. Impressum: Cossee (Amsterdam, 2014).
  - Ot en Sien voor de scholen in Nederlandsch Oost-Indië. Auteurs: H. Scheepstra en Jan Lighart. Illustraties: C. Jetses. Impressum: A.W. Sijthoff (Alphen aan den Rijn, 1978).
  - Soerabaja. Auteur: Pauline Slot. Impressum: De Arbeiderspers (Amsterdam, 2012).
- Indische duinen. Auteur: Adriaan van Dis. Impressum: Meulenhoff (Amsterdam, 1994).
- Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker. Auteur: Dik van der Meulen. Impressum: SUN (Amsterdam, 2002).
- Max Havelaar of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelmaatschappij. Auteur: Multatuli. Hertaald en bewerkt door Gijsbert van Es. Impressum: Nieuw Amsterdam/ NRC Boeken (Amsterdam, 2013).
- Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij. Auteur: Multatuli. Impressum: Nederlandsche Bibliotheek (Bussum, 1929).
- De mensen achter de namen. Auteurs: H. Polling en A.H. van Apeldoorn. Impressum: Heerder Historische Vereniging (Heerde, 1997).
- Je-lâh-je-kripoet/Je-lâh-je-rot. Humor uit het oude Indië. Impressum: Tong Tong International (Den Haag, 196-?).
- Couperus culinair. De lievelingsgerechten van Louis Couperus. Auteur: José Buschman. Impressum: Bas Lubberhuizen (Amsterdam, 2013).
- Oranje soep van Witte Wolk. Auteur: Pay-Uun Hiu. Impressum: De Geus (Breda, 2008).
- Groot Indonesisch Kookboek. Auteur: Beb Vuyk. Illustraties: Raden Suwondo Sudewo. Impressum: Luitingh (Utrecht, 1973).
- Groot Indonesisch kookboek. Auteur: Beb Vuyk. Impressum: Kosmos (Utrecht/ Antwerpen, 2000).
- Nieuw volledig Oost-Indisch Kookboek. Auteur: J.M.J. Catenius-van der Meijden. Impressum: G.C.T. van Dorp & Co. (Semarang/Soerabaja/'s-Gravenhage, 1915).
- Het nieuw Indonesisch Kookboek. Auteur: J.M.J. Catenius-van der Meijden. Impressum: Elsevier (Amsterdam, Brussel, 1983).
- Rampokan. Java & Celebes. Auteur: Peter van Dongen. Impressum: Oog & Blik/De Bezige Bij (Amsterdam, 2013).
- De Terugkeer. Auteurs: Eric Heuvel en Ruud van der Rol. Impressum: UitgeverijL (Amsterdam, 2013).
- De allerlaatste tijger. Auteur: Michaël Olbrechts. Impressum: Oogachtend (Leuven, 2014).
- Heren van de Thee. Auteur: Hella S. Haasse. Impressum: Querido (Amsterdam, 1992).
- De avonturen van Kantjil. Auteur(s): Indra Kamadjojo/Wim Burger. Impressum: Kluitman (Alkmaar, omstreeks 1960).
- De tienduizend dingen. Auteur: Maria Dermoût. Impressum: Querido (Amsterdam, 1966).

- Brieven van de thee. Auteur: Nelleke Noordervliet e.a.
Impressum: Querido (Amsterdam, 2004).
- Bezonken rood. Auteur: Jeroen Brouwers. Impressum: Atlas Contact (Amsterdam, 2013).
- Het oostindisch kampsyndroom. Auteur: Rudy Kousbroek.
Impressum: Olympus (Amsterdam, 2013).
- Nederlands-Indië: Door de ogen van het verleden. Auteur: Dick Rozing.
Impressum: Dick Rozing Geografie en Onderwijs (Amersfoort, 2014).
- A.J. Duymaer van Twist. Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1851-1856).
Auteur: J.C. Smelik e.a. Impressum: Walburg pers/Historisch museum Deventer (Zutphen, 2007).
- **Indrukken van een Tòtòk: Indische typen en schetsen.**
Auteur: Justus van Maurik e.a. Impressum: Van Holkema & Warendorf (Amsterdam, 1897).
- Soebatten, sarongs en sinjo's. Indische woorden in het Nederlands.
Auteur: Joop van den Berg. Impressum: BZZTôH (Den Haag, 1990).
- Java. Beelden van volksleven en bedrijf geteekend en toegelicht door Emilie van Kerckhoff. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema's Boekhandel (Amsterdam, 1912).
- Ik kom terug. Auteur: Adriaan van Dis. Impressum: Uitgeverij Augustus (Amsterdam, 2014).
- Het vergeten verhaal van een onwankelbare liefde in oorlogstijd.
Auteurs: Charles den Tex en Annelies Timmerije. Impressum: Uitgeverij De Geus (Breda, 2014).
- **Wayang en Indonesië.** Lesbrief. Auteur: Otto van der Mieden.
Impressum: Poppenspe(e)lmuseum (Vorchten, 2014).
- Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië.
Auteur: Reggie Baay. Impressum: Athenaeum-Polak & Van Genneep (Amsterdam, 2015).
- Op klompen door de dessa. Oud-Indiëgangsters vertellen. Auteur: Hylke Speerstra. Impressum: Atlas Contact (Amsterdam, 2015).
- Cachet (tijdschrift). Artikel: 'Batiks – gekoesterde herinneringen'; 'Wayang kulit, van droomtijd naar revolutie'. Auteurs: Harmen Veldhuis en Amy Wassing. Impressum: InterSix (Hilversum, 2005).
- Enkele reis Indonesië. Vier Amsterdamse vrouwen in hun nieuwe vaderland. Auteur: Hilde Janssen. Impressum: Nieuw Amsterdam (Amsterdam, 2015).
- Vergeten door het vaderland. Auteur: Wilma van der Maten.
Impressum: Uitgeverij Conserve (Schoorl, 2015).
- Soldaat in Indonesië 1945 -1950. Auteur: Gert Oostindie e.a.
Impressum: Prometheus (Amsterdam, 2015).
- Honolulu King. Auteur: Anne-Gine Goemans.
Impressum: Ambo/Anthos (Amsterdam, 2015).

Video, cd, dvd's en films

- Indonesische volksliederen. Een bijdrage aan de nationale identiteit. Auteur: Ans M. Gommers-Dekker. Impressum: Uitgeverij Van Gruting (Utrecht, 2011). Extra: cd met 39 liedfragmenten.
- Video (dvd's) 'Schattentheater der Welt': videodocumentaires over het schimmentheater. Registraties van optredens uit China, India, Bali (wayang kulit), Thailand (Nang Yai en Nang Talung), Egypte, Turkije (Karagöz: Orhan Kurth en Metin Özlen), Griekenland (Karagiozis), Richard Bradshaw's shadow theatre en de Media Magica-serie nrs. 1 – 6 (over o.a. de geschiedenis van de Laterna Magica). Productie: Werner Nekes (Mülheim/Ruhr, BRD, 1993/1996).
- Animatiefilms **WAYANG REVOLUSI 1948-1949**. **Agresi Militer Belanda 2** en **Wayang Animasi Willem van Oranje**, video's **WAYANG REVOLUSI 1948-1949**, 'Wayang Willem van Oranje' en **Di balik Dongeng Kancil**. Maker animatiefilms: Ananto Wicaksono. Spel en realisatie wayang-kulit-figuren: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, 2009/2012).
- Video: 'Van de kolonie niets dan goeds. Nederlands Indië in beeld 1912-1942'. Samenstelling: Mark Paul Meyer. Productie: EYE Film Instituut Nederland (Amsterdam, 2014). 'Daar werd wat groots verricht'. Boekje en dvd. Auteur/spel/voordracht: Diederik van Vleuten. Impressum: Bunker Theaterzaken (Amsterdam, 2010).

□ Diversen

Voor meer literatuur en films over de wayangverschijningsvormen en diverse publicaties op het gebied van wayang en de wayang revolusi, zie: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/HeadWord-result.aspx?HeadWordID=152>, <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>, <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Pamflet146e.pdf> (overzicht diverse documenten/miscellaneous documentation), <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/wayangmultimedia.pdf> en <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet133aYouTubeII.pdf>.

- Afbeelding: omslag 'Wayang-liederen'. Auteur: Noto Soeroto. Impressum: Adi-Poestaka ('s-Gravenhage, 1931). Stamboeknummer: 75.552. Concept/tekst: Otto van der Mieden © (2014). Digitale publicatie op www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl: klik op de groen gezette woorden voor hyperlinks. Zie ook bijlagen I, II en III: illustraties.

Poppenspe(e)lmuseum ©

*Musée de Marionnettes et de Guignol Puppentheatermuseum Puppetry Museum
Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl*

□ Illustraties I

Wayang kulit en Noto Soeroto

- Afbeeldingen: 'Een wayang-koelit voorstelling in midden Java en de vorstenlanden'. Naar een schilderij van Menno van Meeteren Brouwer. Aardrijkskundige wandplaten van Nederlandsch Oost-Indië. Auteurs: J. Koning en D. Wouters. Impressum: P. Noordhoff (Groningen, ca. 1950); Briefkaart: 'Het vervaardigen van wayang poppen'/'Leather worker' (ca. 1940); Voorplat: 'Mijn aardse leven vol moeite en strijd. Raden Mas Noto Soeroto. Javaan, dichter, politicus, 1888-1951'. Auteur: René Karels. Impressum: KITLV (Leiden, 2010). ISBN: 9789067183574. 'Het Snijden en Schilderen van Wayang-Poppen. Java.' Nederlands Oost-Indië (serie 2, schoolplaat 51-100). Foto: Jean Demmeni. Impressum: Uitgeverij Kleynenberg & Co. (Haarlem, ca. 1913). Digitale publicatie op www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl; klik op de groen gezette woorden voor hyperlinks. Concept/tekst: Otto van der Mieden © (2014). Dit document op internet, zie: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Pdf/pamflet145.pdf>.

Poppenspe(e)lmuseum ©

*Musée de Marionnettes et de Guignol Puppentheatermuseum Puppetry Museum
Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl*

□ Illustraties II

Wayang kulit: Petruk, Gareng, Semar, de god Wenang en het eiland Java

- Afbeeldingen: twee illustraties over de herkomst van de punakawans – narren in het Indonesische wayang-kulit-spel. Van links naar rechts zijn Petruk, Gareng en Semar te zien (zie het bovenste plaatje met gestileerde klarelijjn-figuren). De gekleurde figuren stellen de hoogste god Sang Hyang Wenang en zijn zoons voor; de figuren erachter zijn de punakawans. Wenang manifesteerde zich op de aarde als de wijze raadsman en nar Semar. Op de rechter illustratie staat links Sang Hyang Wenang met daarachter zijn alter ego Semar. Voor hem geknielend zit Janaka; zo werd koningszoon Arjuna genoemd toen hij nog jong was. Briefkaart: 'Java'. Impressum: Emdeeha, de Hond (Oosterbeek, ca. 1940). Briefkaart: Bladoe, bediende van Radhen (prins) Angka; Semar, bediende van Radhen Angka; Radhen Angka Widjojo, kind van Radhen Ardjoena. Impressum: J.M.Chs. Nijland (Soerabaja, ca. 1913). Digitale publicatie op www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl: klik op de groen gezette woorden voor hyperlinks. Dit document op internet, zie: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Pdf/pamflet145.pdf>. Concept/tekst: Otto van der Mieden © (2014).

Poppenspe(e)lmuseum ©

Musée de Marionnettes et de Guignol Puppentheatermuseum Puppetry Museum
 Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl

□ Illustraties III

Missiekaart van Nederlandsch Oost-Indië

- Afbeelding: missiekaart van Nederlandsch Oost-Indië. Ontwerp: B.C. Kloostermans. Uitgever: Priester Missiebond en L.C.G. Malmberg ('s-Hertogenbosch/Antwerpen, 1925-1934). Digitale publicatie op www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl: klik op de groen gezette woorden voor hyperlinks. Dit document op internet, zie: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Pdf/pamflet145.pdf>. Concept/tekst: Otto van der Mieden © (2014).

Poppenspe(e)lmuseum ©

Musée de Marionnettes et de Guignol Puppentheatermuseum Puppetry Museum
 Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl